

الحمد لله

١٥/٣/٧٥

دانشگاه قم

مرکز تربیت مدرس

رساله کارشناسی ارشد

موضوع

تصحیح و تحقیق نسخ خطی تفسیر آیه الغار

مرحوم قاضی نور الله شوشتری (ره)

استاد راهنما

حجة الاسلام و المسلمین آقای دکتر محمد تقی دیاری

استاد مشاور

حجة الاسلام و المسلمین آقای دکتر محمد ذبیحی

نگارش: غلامرضا حافظیان

زمستان ۱۳۸۵

۱۳۸۷ / ۶ / ۲۷

۱۰۱۳۸۰

مرکز تربیت مدرس

مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران

اهداء

این رساله تحصیلی را به روح پاک و مطهر رسول گرامی
اسلام حضرت محمد - صلی الله علیه و آله و سلم - و
امیرمؤمنان حضرت علی بن ابیطالب - علیه السلام - و امام
عصر، حضرت بقیة الله الاعظم - عجل الله تعالی فرجه
الشریف - اهداء می نمایم.

تقدیم

به روح پاک و مطهر شهداء به ویژه برادر شهیدم

تقدیر و تشکر

خداوند بزرگ را سپاسگزارم که مرا قدرت فراگیری علم و دانش و نشر و بیان آموخته‌های خود، اعطاء فرمود.

لازم است از کلیه کسانی که در تدوین این رساله مرا یاری نمودند، تقدیر و تشکر نمایم. از راهنمایی‌های مفید و ارزنده استاد محترم راهنما، جناب حجة الاسلام و المسلمین آقای دکتر دیاری که با اشراف مؤثر خود، راه دشوار تدوین پایان‌نامه را سهل و هموار فرمودند.

از راهنمایی‌های با ارزش استاد محترم مشاور، جناب حجة الاسلام و المسلمین آقای دکتر ذبیحی که با رهنمودها و تأییدات خود، مرا در تدوین پایان‌نامه و تحویل به موقع رساله یاری فرمودند.

همچنین از مسؤولان و کارمندان محترم مرکز تربیت مدرس دانشگاه قم که در طول تحصیل و تدوین پایان‌نامه و برگزاری جلسه دفاعیه، زحماتی را متحمل شده‌اند، کمال تقدیر و تشکر را دارم. لازم است از مدیریت و پرسنل محترم کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی (ره) نیز به خاطر در اختیار قرار دادن نسخ خطی تشکر و سپاسگزاری نمایم.

چکیده

این رساله از یک مقدمه و یک متن تشکیل شده است.

در مقدمه که توسط مصحح نگارش یافته، ضمن شرح فرازهایی از زندگینامه مؤلف، نمونه‌هایی از روایات، نقل تاریخ و نکات تفسیری آیه غار بیان گردیده و استدلال‌های علماء اهل سنت و پاسخ‌های دانشمندان شیعه درباره برتری ابوبکر با استفاده از آیه غار با تلفیق هفده پاسخ مؤلف مورد بررسی قرار گرفته است.

قاضی نورالله شوشتری با دفاع از حقیقت، آثار بسیار ارزشمندی از خود بجای گذاشته است. آیت‌الله مرعشی رحمته تعداد (۱۴۰) اثر از ایشان را نام برده است. نسب شریف مؤلف به سید ابی‌الحسن علی مرعشی می‌رسد. عالم عظیم‌الشان عبدالواحد شوشتری از اساتید ایشان می‌باشد. تاریخ شاهد قضاوتی عادلانه و منصفانه در لاهور هندوستان از قاضی نورالله بوده است. ایشان در سال ۱۰۱۹ ه. ق در اکبرآباد هند به درجه رفیعۀ شهادت نائل آمده است.

داستان هجرت به‌طور پراکنده و مختلف در روایات و تاریخ نقل شده و به قول علامه طباطبائی رحمته نمی‌توان صحیح آن را جدا کرد. نمونه‌هایی از این اخبار در مقدمه ذکر شده است. مفسران شیعه و سنی در بیان نکات تفسیری آیه غار در موارد زیادی اتفاق نظر و در موارد اندکی اختلاف نظر دارند. از جمله موارد اختلاف نظر مفسران این است که علماء سنی ضمیر علیه در ﴿فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ﴾ را به ابوبکر و دانشمندان شیعه آن را به رسول الله صلی الله علیه و آله برمی‌گردانند. برخی منظور از جنود الهی را ملائکه روز بدر می‌دانند و برخی گفته‌اند مراد، امدادهای غیبی در داستان غار است.

استدلال‌های علماء اهل سنت و پاسخ ایشان توسط دانشمندان شیعه که با هفده پاسخ مؤلف تلفیق شده در تحت (۸) عنوان بیان گردیده و به این شرح است: استثناء ابوبکر در آیه غار، مقایسه همراهی

ابوبکر با خوابیدن امام علی علیه السلام بجای پیامبر صلی الله علیه و آله، فداکاری ابوبکر در سفر هجرت و خدمت به رسول الله صلی الله علیه و آله، ثانی اثنین بودن ابوبکر، همراهی و مصاحبت ابوبکر با پیامبر صلی الله علیه و آله در داستان هجرت و غار، نهی حزن از ابوبکر مقتضی دوام و تکرار رفع حزن از اوست، معیت و همراهی خداوند با دو نفر یعنی پیامبر صلی الله علیه و آله و ابوبکر و نزول آرامش الهی بر ابوبکر.

پاسنهای شیعه به این شرح است: آیه غار نصرت الهی را به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله یادآوری می‌کند، همراهی ابوبکر با پیامبر صلی الله علیه و آله قابل مقایسه با خوابیدن امام علی علیه السلام به جای پیامبر صلی الله علیه و آله نمی‌باشد، اخبار هجرت متفاوت و مختلف است، ثانی اثنین بودن ابوبکر مطلق نیست، مصاحبت در قرآن برای کفار و مشرکان نیز به کار رفته است، نهی طلب ترک فعل است و برای فور و تراخی به قرینه نیاز دارد، مراد از ضمیر در «إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا» تنها رسول الله صلی الله علیه و آله است و آرامش الهی بر رسول الله صلی الله علیه و آله نازل گردیده است.

بخش دوم تصحیح، تطبیق و تحقیق نسخ خطی آیه الغار مؤلف می‌باشد که رساله‌ای تفسیری با عنوان «کشف العوار فی تفسیر آیه الغار» است. موارد اختلاف سه نسخه و نیز نکات تحقیقی در پاورقی آمده است. این رساله نقد کلام فاضل نیشابوری است که به استدلالهای اهل سنت درباره برتری ابوبکر با استفاده از آیه غار پرداخته است و مؤلف هفده پاسخ به این استدلال‌ها داده است و در مقدمه مصحح به این هفده پاسخ اشاره شده است. هر سه نسخه خطی در کتابخانه آیت الله مرعشی علیه السلام در شهر مقدس قم موجود می‌باشد. در تصحیح از هر سه نسخه استفاده شده و در حد تناسب رساله، تحقیقاتی در خصوص اعلام، کتب، نقل قولها و روایات در پاورقی ذکر شده است.

کلید واژه‌ها

قاضی نورالله شوشتری (م ۱۰۱۹ق)، کشف العوار فی تفسیر آیه الغار، ابوبکر، فاضل نیشابوری (متوفی بعد از ۷۲۸ق)، تفسیر قرآن، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، صحابه، شیعه.

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۱	پیشگفتار
۴	زندگینامه مؤلف
۴	۱- نسب شریف و شجره پر ثمره مؤلف
۵	۲- والد بزرگوار مؤلف
۷	۳- اولاد و احفاد مؤلف
۷	۴- ابعاد علمی مؤلف
۱۱	۵- قضاوت مؤلف
۱۲	۶- دفاع از حق توسط مؤلف
۱۳	۷- شهادت مؤلف
۱۵	بررسی روایات، نقل تاریخ و دیدگاه مفسران درباره آیه غار
۱۵	قصه هجرت از دیدگاه تاریخ و روایات
۲۲	دلیل نازل شدن آیه شریفه از دیدگاه مفسران
۲۵	نکات تفسیری آیه غار
۲۵	۱- (إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ)
۲۶	۲- (إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا)
۲۷	۳- (ثَانِي اثْنَيْنِ)
۲۸	۴- (إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ)
۳۰	۵- (إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا)

- ۶- (فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ) ۳۴
- ۷- (وَأَيُّدُهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا) ۳۷
- ۸- (وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ وَكَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا) ۴۵
- ۹- (وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ) ۴۸
- ۴۹- استدلال علماء اهل سنت بر برتری ابوبکر با استفاده از آیه غار
- ۵۰- بررسی استدلالات اهل سنت و پاسخ شیعه درباره برتری ابوبکر
- ۵۷- استدلالهای اهل سنت بر برتری ابوبکر با استفاده از آیه غار
- ۵۸- ۱- استثناء ابوبکر از عتاب در آیه غار
- ۵۸- ۲- مقایسه همراهی ابوبکر با خوابیدن امام علی علیه السلام به جای پیامبر صلی الله علیه و آله
- ۵۹- ۳- فداکاری ابوبکر در سفر هجرت و خدمت به رسول الله صلی الله علیه و آله
- ۶۱- ۴- ثانی اثنین بودن ابوبکر
- ۶۳- ۵- همراهی و مصاحبت ابوبکر با پیامبر صلی الله علیه و آله در داستان هجرت و غار
- ۶۳- ۶- نهی حزن از ابوبکر مقتضی دوام و تکرار رفع حزن از اوست
- ۶۴- ۷- معیت و همراهی خداوند با دو نفر یعنی پیامبر صلی الله علیه و آله و ابوبکر
- ۶۵- ۸- نزول سکینه و آرامش الهی بر ابوبکر
- ۶۶- پاسخهای شیعه به استدلالهای اهل سنت به همراه هفده پاسخ مؤلف
- ۶۶- ۱- آیه غار نصرت الهی را به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله یادآوری می‌کند
- ۶۷- ۲- همراهی ابوبکر با پیامبر صلی الله علیه و آله قابل مقایسه با خوابیدن امام علی علیه السلام به جای پیامبر صلی الله علیه و آله نیست
- ۷۱- ۳- اخبار هجرت متفاوت و مختلف است
- ۷۴- ۴- ثانی اثنین بودن ابوبکر مطلق نیست
- ۷۸- ۵- مصاحبت در قرآن برای کفار و مشرکان نیز بکار رفته است
- ۸۰- ۶- نهی طلب ترک فعل است و برای فور و تراخی به قرینه نیاز دارد
- ۸۱- ۷- مراد از ضمیر در (إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا) تنها رسول الله صلی الله علیه و آله است
- ۸۲- ۸- سکینه و آرامش الهی بر رسول الله صلی الله علیه و آله نازل گردیده است
- ۸۵- نتیجه گیری
- ۸۷- شرح نسخ خطی تفسیر آیه الغار مؤلف

۸۷	شیوة تصحیح، تطبیق و تحقیق.....
۹۵	[کشف العوار فی تفسیر آیه الغار].....
۹۶	[استدلال اهل سنت به افضلیت ابو بکر].....
۹۸	[اعتراضات شیعه در ادامه قول فاضل نیشابوری].....
۹۹	[پاسخ اهل سنت در ادامه قول فاضل نیشابوری].....
۱۰۰	[ادامه استدلال اهل سنت بر افضلیت ابو بکر در ادامه قول فاضل نیشابوری].....
۱۰۱	[نقد استدلالات اهل سنت توسط مؤلف].....
۱۰۱	پاسخ اول.....
۱۰۲	پاسخ دوم.....
۱۱۲	پاسخ سوم.....
۱۱۳	پاسخ چهارم.....
۱۱۳	پاسخ پنجم.....
۱۱۶	پاسخ ششم.....
۱۱۷	پاسخ هفتم.....
۱۱۷	پاسخ هشتم.....
۱۱۹	پاسخ نهم.....
۱۲۰	پاسخ دهم.....
۱۲۵	پاسخ یازدهم.....
۱۲۷	پاسخ دوازدهم.....
۱۲۷	پاسخ سیزدهم.....
۱۲۹	پاسخ چهاردهم.....
۱۳۰	پاسخ پانزدهم.....
۱۳۱	پاسخ شانزدهم.....
۱۳۲	پاسخ هفدهم.....
۱۳۵	فهرست منابع.....

مقدمه

پیشگفتار

خدای را سپاس که ما را مسلمان آفرید و دل ما را با نور اسلام، روشن و منور گردانید. دین اسلام آئین تسلیم شدن در برابر حق و حقیقت است. بیش از چهارده قرن از طلوع خورشید نبوت محمدی صلی الله علیه و آله می‌گذرد و هر روز آفتاب تابناک بعثت رسول خدا صلی الله علیه و آله، روشنگر راه پیروان حقیقت است. راهی که به موجب سلطه طلبی قدرت طلبان شهوت پرست، همواره با خطرات فراوانی مواجه بوده است. در ابتدای راه هزینة ایمان آوردن به نبی اکرم صلی الله علیه و آله، شهادت در راه خدا بود و حضرت ختمی مرتبت صلی الله علیه و آله پرچمدار این راه، در حالی که همچون شمع می‌سوخت و نور آفرینی می‌کرد، با تحمل سختی‌های فراوان، عمر شریف را نثار دین خدا کرد. پس از رحلت جانشین پیامبر عظیم الشان صلی الله علیه و آله که تاز، پایه‌های ستون دین بنیانگذاری شده بود، مسلمانان درباره جانشین پیامبر صلی الله علیه و آله دچار اختلاف شدند و به بیان استاد جعفر شهیدی به نقل از شهرستانی: «در اسلام در هیچ زمان هیچ شمشیری چون شمشیری که به خاطر امامت کشیده شد، بر بنیاد دین آهینخته نگردید»^(۱)، اما کامل‌ترین دین خدا، اسلام، هیچ‌گاه بدون پیشوا نماند و خدایی که بهترین و کامل‌ترین دین را به مردم ارزانی داشته است، از دین خود محافظت می‌کند و صالحان و برگزیدگان الهی در هر عصر و زمانی احکام الهی را در روی زمین اجرا می‌کنند، زمانی با حضور آخرین پیامبر خود و آن همه برنامه‌های مفید و مثمر که توسط رسول الله صلی الله علیه و آله و اصحابش برای دین خدا به اجرا درآمد و زمانی بعد با حضور پیشوایان راستین و ائمه هدی علیهم السلام روز به روز امت مسلمان با احکام الهی و وظایف خود آشنا تر شدند، به گونه‌ای که امروزه دایرة اسلام آورندگان در تمامی نقاط دور و نزدیک

۱. تاریخ تحلیلی اسلام، دکتر سید جعفر شهیدی، ص ۱۰۸، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، سال ۱۳۶۷.

کره خاکی گسترده شده، تا جایی که آرام و قرار را از سلطه طلبان گرفته است. اینان همواره تلاش نموده‌اند با ترفندهای مختلف، افزون بر اینکه جلوی گسترش اسلام را بگیرند، در بین مسلمانان اختلاف و تفرقه ایجاد کنند و این اختلاف افکنی بعد از ارتحال پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله شروع شد و تاکنون ادامه دارد.

امام علی علیه السلام که به اعتقاد شیعه جانشین بحق پیامبر صلی الله علیه و آله و خلیفه الله است و امامت امت بعد از پیامبر صلی الله علیه و آله از طرف خداوند متعال به طور رسمی توسط شخص رسول الله صلی الله علیه و آله بر عهده ایشان نهاده شده است، پس از رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به خوبی به وظیفه خود عمل نمود، به گونه‌ای که دایره دین خدا چه در زمان حکومت غیر علنی و چه در زمان حکومت علنی امام گسترده‌تر شد. همراهی و همدلی امام علی علیه السلام برای استمرار دوام اسلام به گونه‌ای بود که در مقابل همه نامهربانی‌های برخی از مدعیان دین و دیانت، سکوت و باسکوتی پرشکوه بستر پیشرفتهای کمی و کیفی را فراهم آورد. امام پرهیزکاران همواره عمل و حکم به وظیفه را مهم‌ترین دستور الهی می‌دانست و در عمل و سیره خود، نشان داد که دین خدا از هر امری والاتر و بالاتر است. فضائل و مناقب امام علی علیه السلام در منابع اسلامی بیان گردیده است.

در زمان‌های بعد از امام علی علیه السلام نیز ائمه معصومین علیهم السلام هر کدام به وظیفه خود عمل نموده‌اند و عمل ایشان چه در قالب صلح، و چه در قالب‌های دیگر مانند، جهاد با شمشیر، دعا، سخنرانی، خطبه، تدریس و شاگردپروری، سکوت، زندان، گواه بر این مدعاست و تاریخ اسلام شاهد است که پیشوایان راستین در هر عصر و زمانی بهترین گزینه را انتخاب نموده‌اند و دین اسلام را از پیچ و خم‌های طاقت‌فرسا به خوبی از خطرات دشمنان نجات داده‌اند.

علماء دین و دانشمندان بزرگ اسلام با تحقیق و تفحص درباره علوم دینی تألیفات فراوانی در زمینه مباحث مختلف عقیدتی، کلامی، تفسیر و غیره از خود به جای گذاشته‌اند و موجب ارائه خدماتی به دین اسلام و مسلمانان گردیده‌اند.

قاضی نورالله شوشتی شیعی مذهب که در هندوستان تقیه می‌کرده و قاضی القضاة لاهور بوده، به طور مخفیانه خدمات علمی ارزنده‌ای به اسلام بویژه شیعیان نموده است. رساله «کشف العوار فی تفسیر آیه الغار» اثری تفسیری و نقدی زیبا از ایشان است که نسخ خطی آن موجود است و این رساله تحصیلی، تصحیح، تطبیق و تحقیق آن اثر ارزشمند است. این رساله در خصوص بحث علمی

تفسیری آیه غار می باشد. مؤلف با نقد کلام فاضل نیشابوری (شارح تفسیر کبیر فخر رازی) درباره آیه غار هفده پاسخ به استدلالات اهل سنت درباره برتری ابوبکر داده است. این رساله تحصیلی یک بحث کاملاً علمی و در راستای احیاء یکی از تألیفات مؤلف می باشد که عمر شریفش را عمل به وظیفه نمود و در کنار علماء و دانشمندان اهل سنت و مردم شیعه و سنی آن دیار، خدمات ارزشمندی در زمینه قضاوت‌های عادلانه و نیز ایراد مباحث علمی مفید انجام داده است و به دلیل تقیه‌ای که می نموده، مردم وی را شافعی مذهب می شناخته‌اند. با توجه به اینکه این رساله یک اثر علمی است، بطور طبیعی قابل نقد و بررسی دانش‌پژوهان شیعه و سنی می باشد.

زندگینامه مؤلف

در خصوص تدوین زندگینامه مؤلف، منابع زیادی در کتابخانه‌ها موجود و نویسندگان بزرگ در تألیفات خود، مطالب مفیدی در این باره نگاشته‌اند. در تحقیق این بخش از رساله، با استفاده از پانزده منبع، نکات ارزنده‌ای از دانشمندان شیعه و سنی مطالعه شده است، اما با توجه به اینکه نقل تمام مطالب، موجب اطاله کلام می‌گردد به اختصار به پاره‌ای از آنها اشاره می‌شود.

عالم جلیل القدر، فاضل العظیم الشان، آیت الله علامه شهید قاضی نور الله حسینی مرعشی شوشتری معروف به شهید ثالث، در سال ۹۵۶ هجری قمری در شهر شوشتر از توابع خوزستان در جنوب غربی ایران به دنیا آمد. نسب وی به سید عالیقدر، ابی الحسن علی مرعشی علیه السلام و در نهایت به امام زین العابدین علیه السلام می‌رسد. پدرش سید شریف الدین از عالمان بزرگ و صاحب اجازه از مجتهد بزرگ، شیخ ابراهیم قطیفی علیه السلام و مادرش نیز از سلسله جلیله مرعشیه، بانو فاطمه مرعشی نام دارد. علامه شهید در بیت فضل و کرامت به دنیا آمد و در زادگاه خود، تحصیل علم و دانش را آغاز کرد، در سال (۹۷۹ هـ ق)، در سن ۲۳ سالگی عازم مشهد مقدس رضوی شد و از محضر علامه محقق، مولی عبدالواحد شوشتری استفاده نمود، سپس در سال (۹۹۳ هـ ق)، عازم دیار هند و از نزدیکان اکبر شاه و پس از مدتی، به سمت قاضی القضاتی لاهور منصوب گردید.

۱- نسب شریف و شجره پر ثمره مؤلف

مؤلف شهید درباره نسب شریف جد بزرگوارش، سید ضیاء الدین نورالله در کتاب مجالس

المؤمنین می‌نویسد:

«و صورت نسب شریف و شجره پر ثمره منیف آن شجره ثمره هدایه و ثمره شجره فضل و درایت بر این وجه است نور الله بن محمد شاه بن مبارز الدین منده بن الحسین بن نجم الدین محمود بن احمد بن الحسین بن محمد بن ابی المفاخر بن علی بن احمد بن ابیطالب بن ابراهیم بن یحیی بن الحسین بن محمد بن ابی علی بن حمزه بن علی المرعش بن عبدالله بن محمد الملقب بالسلیق بن الحسن بن الحسین الاصغر بن الامام علی زین العابدین بن الامام الحسین الشہید المظلوم بن امیر المؤمنین علی المرتضی صلوات الله وسلامه علیهم»^(۱)

سلسله جلیله آباء و نیاکان مؤلف، از علماء و فضلاء عصر خود بوده و موجب خدمات و ثمرات علمی بزرگی گردیده‌اند. سید نجم الدین ابی علی محمود، جد چهارم قاضی نورالله که اهل فضل و هنر بوده از آمل به شوشتر آمده و در آنجا با صبیئه امیر عضد الملّه حسنی ازدواج کرده و در آنجا ساکن گردیده است. همانگونه که مؤلف در اواخر مجلس پنجم مجالس المؤمنین آورده، بعد از درگذشت سید نجم الدین، چراغ علم در آن دودمان منطقی مخفی بود، تا بار دیگر توسط جد مؤلف، سید ضیاء الدین نور الله، منور گردید، از مصنفات ایشان، کتاب «صد باب اسطراب»، «شرح زیج جدید»، کتابی در علم طب و رساله‌ای در تفسیر آیه کریمه «وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ»^(۲) است.

سید ابی الحسن علی المرعشی، از اسلاف و گذشتگان مؤلف است. سید ابی عبدالله الحسین الاصغر نیز از اسلاف و گذشتگان ایشان و فرزند امام زین العابدین علیه السلام است.

۲- والد بزرگوار مؤلف

والد ما جد مؤلف، علامه جلیل القدر، سید شریف الدین از علماء بزرگ، صاحب آثار و تألیفات ارزشمند، شاعر و صاحب اجازه از استادش، فقیه و مجتهد بزرگ، شیخ ابراهیم قطیفی بوده است. مؤلف در ضمن تحقیق کلمه مرعشیه درباره پدر فاضل خود می نویسد:

۱. سید نور الله شوشتری، مجالس المؤمنین، اواخر مجلس پنجم، جلد اول، ص ۵۱۹، چاپخانه اسلامی، سال ۱۳۶۵ شمسی.
۲. بقره (۲): ۳۴.

«و از اکابر متأخران ایشان... بدر منشرح الصدر میر سید شریفست که تشریف کرامت فضل و تقوی به طرز و طرازی که لطف حق تعالی را ارادت و خواست بوده باشد بر قامت با استقامت او راست آمده...»^(۱)

مجتهد بزرگ، شیخ ابراهیم قطیفی در ضمن اجازه نامه‌ای که به شاگرد خود، سید شریف الدین، مرقوم فرموده، با درجه‌ای عالی از ایشان نام می‌برد. بخشی از این اجازه نامه که صاحب کتاب فیض الآله، آن را آورده، بدین شرح است:

«وهو كان ممن صحبتته في الله، وتحققت أن حركاته وسكناته مخلصه لله، السيد السند، الظهير المعتمد، العالم العامل، الفاضل الكامل، مرضى الاخلاق، زكى الاعراق، كريم المحاسن والشيم، عالي المفاخر والهمم، رفيع القدر بين الامم، حسن المحامد السمية، والمكارم العلية، المحافظ على الطاعات الفرضية، المداوم على المرغبات العقلية، محكم المعارف العقلية و متقن المسائل الشرعية و موضع الدقائق الفرعية، سيدنا الاجل الافضل الاكمل السيد شريف بن السيد الفاضل العالم الكامل السيد جمال الدين نورالله...»^(۲)

حضرت آیت الله مرعشی نجفی، آثار و تألیفات سید شریف الدین را بدین شرح ثبت نموده است: ۱- رساله حفظ الصحة در طب ۲- رساله اثبات واجب ۳- رساله شرح خطبه شفشقیه ۴- رساله انشاءات و مکاتیب ۵- رساله علم بحث و مناظره ۶- رساله الورد الاحمر مع النرجس ۷- تعلیقه‌ای بر شرح التجرید.^(۳)

سید شریف الدین در شهر شوشتر بدرود حیات گفت و در کنار مقبره جد بزرگوارش سید نجم الدین محمود مرعشی در شوشتر دفن شد.

۱. مقدمه تحقیق کتاب الصوارم المهرقه مؤلف، جلال الدین حسینی، فیض الاله فی ترجمه قاضی نور الله، ص قید، چاپخانه شرکت سهامی طبع کتاب، سال ۱۳۶۷ ه.ق.

۲. همان، ص قی و قیا.

۳. مقدمه تحقیق احقاق الحق و ازهاق الباطل، مؤلف، سید شهاب الدین نجفی مرعشی رحمته الله علیه، ص ۸۳، انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی رحمته الله علیه، قم.

۳- اولاد و احفاد مؤلف

مؤلف پنج پسر داشته که همگی اهل علم و فضل و هنر بوده‌اند. اسامی ایشان به نقل از کتاب فیض الآله و مقدمه تحقیق کتاب احقاق الحق به این شرح است: ۱- سید محمود یوسف ۲- سید شریف الدین، شاگرد شیخ بهائی و صاحب اجازه از ایشان، کتاب حاشیه بر شرح مختصر عضدی و حاشیه بر تفسیر بیضاوی از تألیفات ایشان است. ۳- سید علاء الملک، صاحب کتاب محفل فردوس، که در این کتاب شرح حال فضلاء شوستر را بیان کرده است. ۴- سید ابوالمعالی، کتاب شرح الفیه و رساله‌ای در نفی رؤیت خدای متعال از تألیفات ایشان است. ۵- سید علاء الدوله، از خطاطان مشهور بوده و همانند پدر بزرگوارش، کتابی در ردّ صواعق المهرقه دارد.

نسلهای بعد و احفاد قاضی نور الله نیز از علماء بوده‌اند. از جمله ایشان، نوه مؤلف، سید علی پسر سید علاء الدوله، از شاگردان مولی شاه محمد شیرازی است.

۴- ابعاد علمی مؤلف

از مطالعه آثار منشور و منظوم مؤلف، می‌توان به علو درجه علمی ایشان پی برد، قاضی نور الله صاحب سلیقه و ذوق ادبی بالا و به تعبیر آیت الله مرعشی، دارای قریحه‌ای وقاد و طبعی سیال است. دارای تألیفات زیاد و نیز دیوان شعر می‌باشد. درباره ابعاد علمی مؤلف، از زوایای گوناگون بحث شده، اما برای اینکه اطاله کلام نشود، چند نکته مهم‌تر را بیان می‌کنیم:

الف: سخنان دانشمندان و علماء درباره ایشان: در کتب و آثار دانشمندان بزرگ اسلامی از شیعه و سنی، هر جا سخن از علامه شهید به میان آمده، با القاب و عباراتی از ایشان یاد می‌شود، که حاکی از تأیید علم و فضیلت و علو درجه آن مهاجر فی سبیل الله است.

صاحب ریاض العلماء درباره مؤلف، این چنین آورده:

«السید الجلیل الاواه ضیاء الدین القاضی نور الله بن السید الشریف الدین الحسینی المرعشی التستری... وهو قدس سره فاضل عالم دین صالح علامة فقیه محدث بصیر بالسیر والتواریخ جامع للفضائل ناقد فی کل العلوم شاعر منشیء مجید فی قدره مجید فی شعره، وله ید فی النظم بالفارسیه والعریبه، له أشعار وقصائد فی مدح الائمة علیهم

السلام مشهورة...»^(۱)

سلطان الواعظین شیرازی از علامه شهید این گونه یاد می کند:

«عالم جلیل فقیه مجتهد ذو فنون بزرگوار و شمشیر برنده در بنان و بیان در مقابل دشمنان دین، جامع المعقول والمنقول زاهد عابد و محدث فقیه اصولی و متکلم مولینا قاضی سید نور الله حسینی مرعشی شوشتری رضوان الله علیه...»^(۲)

سید محسن امین به نقل از تتمه امل الآمل علامه شیخ حر عاملی چنین می نویسد:

«فی تتمه امل الآمل: احد اركان الدهر وافراد الزمان العالم العلم العلامة المتكلم الفريد والمناظر الوحيد والمجاهد السعيد بحر العلوم و فحرس الخصوم متبحر فی كل العلوم ومصنف فی سائر الفنون حسن التقرير جيد التحرير نقى الكلام محقق مدقق طويل الباع واسع الاطلاع من بيت شرف وعلم ورياسة وفضل وسياسة له آباء علماء حکماء رؤساء قدوة...»^(۳)

نویسنده کتاب فیض الآله فی ترجمه قاضی نور الله، با نقل از کتاب شهداء الفضيله، پس از ذکر

نسب شریف مؤلف، تمجیدات علامه امینی را درباره ایشان، این گونه بیان می کند:

«السید الامام العلامة ضیاء الدین القاضی نور الله بن السید الشریف... کعبه الدین و مناره، ولجة العلم و نیاره، بلج المذهب السافر و سیفه الشاهر و بندہ الخاقق، ولسانه الناطق، أحد من قیضه المولی للدعوة الیه، و الاخذ بناصر الهدی فلم یبرح باذلا فی سبیل ما اختاره له ربه حتی قضی شهیداً...»^(۴)

آیت الله مرعشی نجفی قاضی نور الله را این گونه تمجید می کند:

«هو الامام المؤید المسدد المتبحر التحریر خربت المناظرة والكلام، بحائثة آل الرسول،

۱. میرزا عبدالله افندی الاصبهانی، ریاض العلماء و حیاض الفضلاء، جزء پنجم، ص ۲۶۵، چاپخانه خیام، قم (۱۴۰۱ ه. ق).

۲. سلطان الواعظین شیرازی، گروه رستگاران یا فرقه ناجیه، ج ۱، ص ۶۱۲، چاپ اسلامیة تهران، سال (۱۳۹۸ ه. ق)، چاپ سوّم.

۳. سید محسن امین، اعیان الشیعه، ج ۵، ص ۳۰، شماره ۱۱۱۸۷، سال (۱۳۸۱ ه. ق)، چاپخانه الانصاف بیروت.

۴. جلال الدین حسینی، فیض الآله فی ترجمه قاضی نور الله، ص ج، مقدمه کتاب صوارم المهرقه مؤلف، چاپخانه شرکت سهامی طبع کتاب، سال (۱۳۶۷ ه. ق).

الطَّائِرِ الصَّيِّتِ اللِّسَنِ الْمُنْطِقِ، سيف الشَّيْخِ وَرَمَحِهَا الرَّدِينِي الْعَضْبُ الْمَسْلُولُ الْمَحْدَثُ
 الْفَقِيهِ الْأَصُولِي الْمَتَكَلِّمِ النَّظَّارِ الْأَدِيبِ الشَّاعِرِ الزَّاهِدِ مَوْلَانَا السَّيِّدِ نُوْرِ اللَّهِ ضِيَاءِ الدِّينِ
 أَبُو الْمَجْدِ الْمَشْتَهَرِ بِالْأَمِيرِ سَيِّدِ عَلِيِّ مَا فِي رِيَاضِ الْعُلَمَاءِ نَقْلًا عَنْ شَرْحِهِ لِدَعَاءِ الصَّبَاحِ
 وَالْمَسَاءِ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامِ ابْنِ الْعَلَامَةِ مُحَمَّدِ شَرِيفِ الْحُسَيْنِيِّ الْمَرْعَشِيِّ
 التَّسْتَرِيِّ الشَّهِيدِ حَشْرَهُ اللَّهُ مَعَ سَيِّدِ الشَّهَدَاءِ وَإِمَامِ السَّعْدَاءِ فِي أَعْلَى عِلِّيِّينَ»^(۱)
 علماء اهل سنت نیز قاضی نورالله را به عدالت، انصاف، تقوا، علم، ذکاوت و صفای قریحه
 متصف نموده‌اند. جلال‌الدین حسینی از قول مولوی رحمن علی صاحب‌الهندی درباره قاضی
 نورالله می‌نویسد:

قاضی نورالله شوشتری، شیعی مذهب، به صفت عدالت و نیک نفسی و حیا و تقوی و
 حلم و عفاف موصوف و بعلم و جودت فهم و وحدت طبع و صفای قریحه معروف بود
 صاحب تصانیف لایقه که از آن جمله کتاب مجالس المؤمنین است، توقیعی بر تفسیر
 شیخ فیضی نوشته...»^(۲)

آیت‌الله مرعشی نظیر همین مضمون را از مورخ بزرگ، عبدالقادر بداونی نقل نموده‌اند. ایشان با
 نقل از صاحب کتاب طبقات کبری نیز از قاضی نورالله، این‌گونه یاد می‌کند:
 «قاضی نورالله اثنی عشری شوشتری امروز به قضاء لاهور مشغول است و به دیانت و
 امانت و فضائل و کمالات اتصاف دارد».^(۳)

ب: اساتید و شاگردان مؤلف: علامه شهید ابتداء در شوشتر و بعد از آن در مشهد مقدس به
 تحصیل علوم عقلی و نقلی پرداخت، دانشمندان در آثار خود، والد شریفش علامه سید محمد
 شریف‌الدین در شوشتر و عبدالواحد شوشتری در مشهد الرضا^(ع) را بعنوان استاد قاضی نورالله
 معرفی نموده‌اند. حضرت آیت‌الله مرعشی، مولی محمد ادیب قاری شوشتری و مولی عبدالرشید

۱. سید شهاب‌الدین نجفی مرعشی^(ع)، مقدمه تحقیق کتاب احقاق الحق مؤلف، جزء اول، ص فب، از منشورات
 کتابخانه آیت‌الله مرعشی^(ع)، قم.
 ۲. جلال‌الدین حسینی، فیض الآله فی ترجمه قاضی نورالله، مقدمه کتاب صوارم المهرقه مؤلف، ص ل، چاپخانه
 شرکت سهامی طبع کتاب، سال (۱۳۶۷، ه.ق).
 ۳. سید شهاب‌الدین نجفی مرعشی^(ع)، مقدمه تحقیق کتاب احقاق الحق مؤلف، جزء اول، ص فن، از منشورات
 کتابخانه آیت‌الله مرعشی^(ع)، قم.

شوشتری را نیز جزء مشایخ مؤلف ذکر نموده‌اند، صاحب کتاب شیعه در هند، حکیم مولانا عماد الدین را نیز از اساتید ایشان معرفی نموده‌اند.^(۱)

جو حاکم بر عهد قاضی نور الله و حوادث آن زمان، موجب گردیده تا نام شاگردان ایشان به ما نرسد، قدر مسلم آن است که سید شریف، سید محمود یوسف و سید علاء الملک، فرزندان مؤلف، جزء شاگردان ایشان بوده‌اند، آیت الله مرعشی، نام سه تن دیگر، شیخ محمد هروی خراسانی، مولی محمد علی کشمیری و سید جمال الدین عبدالله مشهدی را نیز از تلامیذ ایشان ذکر نموده‌اند.

ج: تألیفات و آثار مؤلف: قاضی نور الله شوشتری، صاحب آثار و تألیفات فراوانی است. بعضی از نویسندگان، مثل صاحب ریاض العلماء، اعیان الشیعه و شهداء الفضیلة، تعداد (۹۷) اثر را ذکر نموده‌اند، حضرت آیت الله مرعشی در مقدمه تحقیق احقاق الحق، تعداد (۱۴۰) کتاب را از تألیفات ایشان بیان فرموده‌اند، تعدادی از تألیفات علامه شهید قاضی نورالله، عبارت است از: «مجالس المؤمنین، احقاق الحق و ازهاق الباطل، صوارم المهرقه، مصائب النواصب، تفسیر قرآن در چند جلد، تفسیر آیه رؤیا، حاشیه بر مطول تفتازانی، حاشیه بر رجال کشی، حاشیه بر تهذیب الاحکام شیخ طوسی، حاشیه بر کنز العرفان فاضل مقداد در آیات الاحکام، حاشیه بر تهذیب منطق دوانی، حاشیه بر شرح تهذیب الاصول، حاشیه بر مبحث جواهر از شرح تجرید علامه، حاشیه بر تفسیر بیضاوی، حاشیه بر شرح هدایه در حکمت، حاشیه بر قواعد علامه در فقه، حاشیه بر تحریر اقلیدس در هندسه، حاشیه بر خلاصة الحساب بهائی، حاشیه بر شرح عضدی در اصول، حاشیه بر شرح اشارات محقق طوسی در حکمت، دلائل الشیعه در امامت به فارسی، دیوان قصائد، دیوان شعر، رساله‌ای در تفسیر آیه «إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ»^(۲)، رساله‌ای در ذکر اسامی و ضاعین حدیث، رساله‌ای در حقیقت وجود، رساله‌ای در تفسیر آیه شریفه «فَمَنْ يُرِدْ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ»^(۳) در سوره انعام، رساله مسحیه مبسوطه درباره ادله شیعه و سنی در مسئله غسل و مسح رجلین، رساله‌ای در ادعیه، رساله‌ای در اسطرلاب، رساله‌ای در کلیات خمس، رساله‌ای در علم خدای متعال، رساله انس الوحید در تفسیر سوره توحید، رساله‌ای در نحو، السحاب المطیر فی

۱. سید عباس اطهر رضوی، شیعه در هند، ج ۱، ص ۵۴۰، چاپخانه دفتر تبلیغات اسلامی، قم، چاپ اول، سال (۱۳۷۶)

۲. توبه (۹): ۲۸.

شمسی).

۳. انعام (۶): ۱۲۵.